

Spis treści

Wstęp	7
0.1. Uwagi ogólne	7
0.2. Uwagi na temat transkrypcji	10
0.3. Teksty źródłowe	11
0.4. Stan badań	13
0.5. Perspektywa badawcza	17
Rozdział 1. Powieść hindi – gatunek na pograniczu	23
Rozdział 2. Powieść hindi o tematyce społecznej wśród wielu konwencji literackich	34
Rozdział 3. Tło historyczne	40
Rozdział 4. Literacka wizja społeczeństwa	58
4.1. W sferze prywatnej	60
4.1.1. Zamążdżenie – odpowiedni małżonek i wiek	61
4.1.2. Los młodych wdów	66
4.1.3. Wychowanie i edukacja dziewcząt	76
4.1.4. Model rodziny	85
4.2. W sferze publicznej	88
4.2.1. Styl życia – tradycyjny czy nowoczesny?	88
4.2.2. Edukacja – narzędzie awansu ekonomicznego i społecznego	99
4.2.3. Krowa jako symbol w procesie kształtowania tożsamości grupowych ...	101
4.3. Podsumowanie: bohaterki i bohaterowie na miarę nowej wizji społeczeństwa	113
Zakończenie	118
Bibliografia	121
Indeks	135

Wstęp

0.1. Uwagi ogólne

Powieść w hindi, podobnie jak w innych językach indyjskich, kształtowała się w drugiej połowie XIX wieku*. Od momentu pojawienia się w języku hindi pierwszych utworów powieściowych przyjął się pogląd, że nastąpiło to w wyniku naśladowania czy wręcz zapożyczenia gatunku literackiego pochodzącego z Europy. Za przykład może posłużyć wypowiedź z 1883 roku jednego z wczesnych powieściopisarzy – Balkryśny Bhatta (Bālkr̥ṣṇa Bhaṭṭ; 1844–1914¹) – opublikowana na łamach redagowanego przez niego czasopiśma „Hindi pradīp” („Hindī pradīp”; „Blask hindi”) w artykule zatytułowanym *Upanjas (Upanyās, Powieść)*: „Tak, jak kontynuujemy naśladowanie Anglików we wszystkich innych dziedzinach, tak samo za ich przykładem uczymy się pisać powieści”². Słowa można odczytać jako wyraz zachwytu kulturą Zachodu. Była to postawa charakterystyczna szczególnie w początkowym okresie wzmożonego kontaktu z kolonizatorami i przejawami ich kultury. Z czasem zaczęła ustępować miejsca krytycznemu nastawieniu wobec tego, co europejskie. Nie

* Niniejsza książka jest poprawioną i zmienioną wersją rozprawy doktorskiej, którą obroniłam na Wydziale Orientalistycznym Uniwersytetu Warszawskiego w 2015 roku. Pragnę podziękować wszystkim, którzy wspierali mnie podczas pracy nad rozprawą i książką. Serdeczne podziękowania kieruję do prof. dr hab. Danuty Stasik za nieocenione wsparcie i zaangażowanie, a także do prof. dr hab. Lidii Sudyki i prof. dr hab. Joanny Jurewicz za cenne uwagi. Szczególne podziękowania należą się moim Rodzicom i córce Monice.

¹ G. Rāy, *Hindī upanyās kā itihās*, Rājkamal prakāśan, Nayī Dillī; Paṭnā; Ilāhābād 2009, s. 57; S.K. Das (red.), *A History of Indian Literature: 1800–1910 Western Impact: Indian Response*, Sahitya Akademi, Delhi 2000, s. 479.

² *Ham log jaisā aur aur bātō mē āgrezō kī naqal karte jāte haī, upanyās kā likhnā bhī unhī ke dṛṣṭānt par sikh rahe haī. B. Bhaṭṭ, Upanyās*, w: A. Rauśan, *Bālkr̥ṣṇa Bhaṭṭ aur ādhunik hindī ālocnā kā ārambh*, Antikā prakāśan, Ġāziyābād 2009, s. 211.

brakowało również głosów ambiwalentnych³. W podobnym tonie ujmują ten, nowy na gruncie indyjskim, gatunek starsze opracowania na temat literatury hindi. Ponieważ dopiero niedawno pogląd ten poddano krytyce, nie badano dotąd części wykorzystanego w tej pracy materiału źródłowego. Nowsze publikacje, w tym niniejsza, podkreślają współuczestniczenie rodzimych tradycji w formowaniu się powieści w Indiach, odchodząc od paradygmatu zapożyczenia. Niemniej wciąż przywiązuje się dużą wagę do doświadczeń, które poprzedziły pojawienie się powieści:

Historycy literatury podają różne daty publikacji pierwszej indyjskiej powieści, a o palmę pierwszeństwa rywalizują tu ze sobą Bengalczyki i Marathowie. Na ogół jednak wszyscy są zgodni co to tego, że powieść pojawiła się w Indiach w drugiej połowie XIX wieku. Było to mniej więcej jedno pokolenie po „ustawie” Macaulaya⁴, która wprowadzała w szkołach średnich nauczanie w języku angielskim, i tym samym wystawiała mieszkających w miastach, wykształconych Indusów na oddziaływanie angielskich wzorców narracji. Zanim jednak na dobre przyswojono w Indiach ów nowy gatunek literacki, w większości języków indyjskich istniały przedpowieściowe formy prozy⁵.

W XIX wieku w okresie poprzedzającym pojawienie się pierwszych powieści niewątpliwie istotną rolę odegrały czynniki, które przyczyniły się do większego niż dotychczas użycia prozy w hindi⁶ i innych językach indyjskich. Były to: rozwój systemu szkolnictwa zarówno w języku angielskim, jak i lokalnym z uwzględnieniem nowoczesnej wiedzy europejskiej, przygotowywanie materiałów dydaktycznych, upowszechnienie druku oraz rozwój prasy. Ogromne znaczenie miał także wpływ literatury w innych językach. W hindi

³ T. Rutkowska, D. Stasik, *Zarys historii literatury hindi*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992, s. 141–142.

⁴ Thomas Babington Macaulay (1800–1859) – autor reformy szkolnictwa i systemu prawnego w Indiach z 1835 roku. Zgodnie z jego zaleceniami wprowadzono edukację według wzorców zachodnich za pośrednictwem języka angielskiego. Uważał, że „jedna półka literatury europejskiej jest warta tyle, co cała rodzima literatura Indii i Arabii”. Jego pełną ignorancji wobec kultury indyjskiej wypowiedź przytacza w całości: P. Borek, *Zapis przeszłości w Indiach: Dworska kultura literacka języka bradž*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2019, s. 44–45. S.K. Das (red.), op. cit., s. 86–87; J. Kieniewicz, *Historia Indii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2003, s. 492.

⁵ M. Mukherjee, *Początki powieści w Indiach*, w: A.K. Mehrotra (red.), *Historia anglojęzycznej literatury indyjskiej*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2007, s. 132.

⁶ Analiza tego zagadnienia w: J. Wiśniewska, *Rozwój prozy literackiej w języku hindi w XIX wieku na tle przemian językowych*, „Przegląd Orientalistyczny” nr 1–2, 2008, s. 77–90.

ukazało się wówczas wiele adaptacji i przekładów z języków: angielskiego (lub z innych europejskich za jego pośrednictwem), sanskrytu, perskiego, bengalskiego, w którym najwcześniej dały o sobie znać wpływy europejskie, a także urdu⁷. Chociaż tłumaczono utwory pisane zarówno prozą, jak i wierszem, rosło zainteresowanie beletrystyką. Co więcej, w trakcie tłumaczenia zamieniano często wiersz na prozę⁸. Powyższe działania były w przeważającej mierze podyktowane potrzebami administracyjnymi oraz działaniami oświatowymi kolonizatorów, którzy czuli obowiązek szerzenia oświaty wśród lokalnej ludności⁹. Ponadto wydawanie drukiem przekładów Biblii¹⁰ i zakładanie szkół¹¹ umożliwiało misjom chrześcijańskim propagowanie doktryn chrześcijaństwa. Wszystkie wymienione czynniki intensyfikowały, popularyzowały, a także sankcjonowały użycie prozy w języku hindi. Tym samym przygotowywały grunt pod mający się niebawem pojawić nowy gatunek. Przed wiekiem XIX mowa niewiązana stanowiła przeważnie jeden ze składników utworów literackich, a nie ich dominantę. W XIX wieku w Indiach Północnych jako nowy środek wyrazu literackiego ugruntował się dialekt języka hindi – khariboli (*kharībolī*)¹² i – co więcej – związał się z powstającą prozą. W drugiej połowie tego stulecia miały miejsce działania na rzecz popularyzacji i oficjalnego uznania pisma dewanagari (*devanāgarī*). Wywarły one wpływ na obecny kształt standardowego języka hindi, który oparty jest na dialekcie khariboli i zapisywany dewanagari.

W niniejszej pracy analizuję kształtowanie się powieści hindi, wychodząc od dwóch odmiennych ujęć badawczych na temat jej początków. To prowadzi do poszukiwania najbardziej adekwatnych do przedmiotu badań narzędzi wypracowanych na gruncie teorii literatury. Rozdział 1. ukazuje wczesną powieść

⁷ Na temat przekładów na hindi zob. ibidem, s. 84–86.

⁸ S.K. Das (red.), op. cit., s. 108.

⁹ O takim przekonaniu kolonizatorów i ich misji cywilizacyjnej pisze m.in. G. Forbes, *Women in Modern India*, Cambridge University Press, Cambridge 1996, s. 12–13, 150.

¹⁰ R.S. McGregor, *The Rise of Standard Hindi, and Early Hindi Prose Fiction*, w: T.W. Clark (red.), *The Novel in India: Its Birth and Development*, George Allen and Unwin, London 1970, s. 148.

¹¹ T. Rutkowska, D. Stasik, op. cit., s. 124.

¹² *Kharībolī* – jeden z zachodnich dialektów języka hindi, używany w rejonie miast: *Merath*, *Dillī* (Delhi), *Gāziyābād*, *Dehrādūn*, *Muzaffarnagar*, *Bijnaur*, *Rāmpur* i *Murādābād*. Ponadto jest to dialekt stanowiący podstawę współczesnego standardowego języka hindi, który zaczął się kształtować z początkiem XIX wieku, stąd terminem tym często określa się standard gramatyczny, którego jest podstawą; dał również początek urdu i hindustani (ponadregionalna forma języka potocznego północnych Indii i Dekanu, szczególnie popularna przez 1947 rokiem). D. Stasik, *Język hindi*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2008, s. 22–24, 30–31.

w języku hindi jako gatunek na pograniczu, ponieważ sytuuje się ona między nowym a starym, obcym a rodzimym, ustnym a pisemnym, a ponadto czerpie z wielu konwencji literackich (rozdział 2). Rozdział 3. nakreśla tło historyczne, wskazując na tematykę podejmowaną w omawianych utworach. Analizę tekstów źródłowych prowadzę przez pryzmat propagowanej przez nie wizji społeczeństwa. Czyniąc to, wyróżniam dwa zestawy problemów – związanych ze sferą prywatną (4.1) oraz publiczną (4.2). W trakcie formułowania wniosków zwracam uwagę na konstrukcję poszczególnych powieści oraz sposób kreowania bohaterek i bohaterów (4.2.1).

0.2. Uwagi na temat transkrypcji

W tekście głównym niniejszej pracy wyrazy indyjskie zapisuje się w wersji spolszczonej, podając z reguły jedynie przy pierwszym pojawieniu się danego wyrazu jego transkrypcję naukową w nawiasie, chyba że kontekst wymaga jej powtórzenia. Transkrypcję naukową pomija się, gdy oba zapisy wyglądają jednakowo np. *Hitopadeśa*, *śuddhi*, *Madhureś*. Spośród wyrazów pochodzenia indyjskiego większość należy do leksyki języka hindi. Ich transkrypcja naukowa jest zgodna z przyjętymi zasadami dla tego języka¹³. Terminy pochodzące z sanskrytu i oznaczone skrótem (sansk.) zapisano według przyjętego systemu transkrypcji naukowej wyrazów sanskryckich (np. *dharmā*), czyli z zachowaniem wygłosowego, a niekiedy również śródgłosowego ‘a’ krótkiego, które we współczesnym hindi w większości wypadków wypada (np. *dharm*). Terminy literackie pochodzące z literatury urdu, perskiej i arabskiej oddano według ich zapisu w dewanagari. Chociaż w piśmie dewanagari nie istnieje rozróżnienie na małą i wielką literę, w cytatach w hindi stosuję wielką literę na początku zdania, w nazwach własnych i tytułach dzieł. Nazwy geograficzne podaję w tekście głównym w spolszczeniu zgodnie z wytycznymi Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Polski¹⁴. Ponieważ praca dotyczy okresu kolonialnego, nazwy miast Kalkuta, Madras i Bombaj oddaję zgodnie z wersją używaną w omawianym okresie, a nie jak należałoby je zapisać obecnie – Kolkata, Ćennaj i Mumbaj. Imiona postaci literackich i mitologicznych zapisano jedynie w wersji spolszczonej. Imiona osób

¹³ D. Stasik, *Podręcznik języka hindi: część I*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa 2008, s. 13–18; D. Stasik, *Język hindi*, op. cit., s. 42–46.

¹⁴ Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej, *Nazewnictwo Geograficzne Świata. Zeszyt 4. Azja Południowa*, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 2005.